

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 50 Volume: 10 Issue: 50

Haziran 2017 June 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

AŞK-I MEMNU'DA KARAKTERLERİN ÇATIŞMALARI, TERCİHLERİ VE AKİBETLERİ CONFLICTS, PREFERENCES AND ENDS OF CHARACTERS IN THE NOVEL AŞK-I MEMNU

Mahfuz ZARİÇ*

Öz

Servet-i Fünûn dönemi edebiyatının roman alanındaki temsilcisi Halit Ziya Uşaklıgil *Aşk-ı Memnu* adlı romanında İstanbul'da yaşanan bir yasak aşk hadisesini konu edinmiştir. Yazar, Batılı anlamda roman türünün ilk olgun örneklerinden olan *Aşk-ı Memnu*'da merkeze "kişi" unsurunu yerleştirmiştir. Rollerini sahneye çıkarılan roman kişilerinin çoğunluğu aile bireyleri, yakın akrabalar ve yalı çalışanlarından oluşmaktadır. Romandaki merkezi kişiler, psikolojileri derinleştirilerek birer karaktere dönüştürülmüştür. Merkezi kişilerin emel, hayal ve arzuları onları başkaları ile veya kendi iç dünyalarında yaşayacakları çatışmalara sürüklemiştir. Endişeler, şüpheler ve korkular bu süreçte karakterlerin tercihlerini etkilemiştir. Yazar, romanda yasak aşk konusunu izleğe dönüştürürken mahalle baskısı, milli ve manevi değerler, sosyal ve siyasal şartlar gibi unsurları söz konusu etmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Halit Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, Çatışma, Rol, Tip, Karakter.

Abstract

One of the representatives of literal term Servet-i Fünûn in field of novel Halit Ziya Uşaklıgil narrates a forbidden love in Istanbul at his novel named *Aşk-ı Memnu*. The writer places the characters to the center of novel *Aşk-ı Memnu* that it is one of the first mature patterns of western novel in Turkish literary. Most of the people that take place in the novel by their roles are family members, close relatives and staff of Adnan Bey's waterside house. The central fictive persons of novel *Aşk-ı Memnu* is converted to characters through deepening their psychologies. Imaginations, dreams and wishes of the central fictive people drag them into conflicts with the others or else in their inner world. Worries, doubts and fears affect characters preferences in this process. The narrator doesn't talk about elements such as neighborhood press, national and moral values, social and political conditions in the novel when he transforms the subject "forbidden love" to a theme.

Keywords: Halit Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, Conflicts, Roles, Types, Characters.

1. GİRİŞ

Batılı anlamda roman türünün, burjuva diye nitelenen ve kendi çabalarıyla sonradan zengin olmuş kişilerin okuma ihtiyacını karşılamak üzere ortaya çıktığı görüşü tekrar edilegelmektedir. Bu düşünce kalıbının Osmanlı'ya uyarılama çabalarını doğru bulmayan Güzin Dino'ya göre Osmanlı üretiminin özelliklerini kapsamayan "feodalite" terimi ile Osmanlı toplumunun batış yıllarında sınıfsal gelişmeyi doğru olarak yansıtmayan "burjuvazi" terimi bizi ancak yanılgılara götürecektir. (Dino, 2008: 208) Osmanlı'nın son yıllarında toplumun hayatına giren roman türü, Tanzimat döneminin Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi gibi yazarların eserlerinde geleneksel tahkiyeli anlatımla bağını koparmamıştır. Bu dönem romanlarında kişi adlarında, tiplmelerde ve göndermelerde İslami-millî unsurlar varlığını sürdürmüştür. Servet-i Fünûn romanı Tanzimat romanından; Batılı realist-natüralist-romantik tipleri taklit etmesi, gelenekle bağlarını zayıflatması; Yunan mitolojisi, İncil ve Tevrat kaynaklı motiflerinin artmasıyla da ayrılmıştır.

Halit Ziya Uşaklıgil (1866-1945), Türk romancılığının babası, Servet-i Fünûn edebiyat topluluğunun nesir alanındaki en büyük ustası ve realist-psikolojik romanın çığır açıcısı (Karaalioglu, 1978: 779) olarak kabul edilir. 1889-1900 yıllarında Servet-i Fünûn'da tefrika edilmiş olan *Aşk-ı Memnu*, yazı hayatı boyunca sekiz roman kaleme almış olan Uşaklıgil'in ustalık dönemi romanlarından.

Yasak aşk konusuna yer veren dönemin diğer romanları gibi Fransız realist romancıların etkisi görülen (Çetin, 2002: 19) *Aşk-ı Memnu* romanının Türk roman geleneğindeki yer ve önemi hakkında bugüne kadar pek çok övgü dolu tespitte bulunulmuştur. Bu tespitlerin bir kısmında bir başyapıt olan *Aşk-ı Memnu* ile ilgili olarak; sadece realist teknik ve psikoloji itibarıyla bakılırsa, her zaman için mükemmel sayılabilecek bir eser (Tanpınar, 2000: 121), simgeler ve olayların derinleştiği, kişiler arası dengenin ustalıkla kurulduğu, unsurları denetim altında tutulmuş, gerilimi sürekli korunmuş, Türkçede yazılmış belki de tekniği en kusursuz roman (Finn, 2003: 179, 181), hususi ve canlı roman kişileri arasındaki duygu ilişkisinin yoğun ve ayrıntılı verildiği, yazarın en başarılı romanı (Huyugüzel, 2004: 64-65), roman türünde toplum yansıması ve

* Yrd. Doç. Dr., Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

eleştirisinin ilk yüksek aşaması (Dino, 2008: 208), Batı roman geleneğinin bütün özelliklerini taşıyan, realist romanın kurallarının edebiyatımıza girdiği, vakası sağlam bir plana sahip ilk eser (Kantemir, 1982: 229, 239), kırık hayatların söz konusu edildiği, zamanın yıkıcı gücüne dayanabilmiş en başarılı ve ilk gerçek Türk romanı (Naci, 2013: 8, 9) türünden ifadelerle yer verilmiştir.

Aşk-ı Memnu; kurgusu, bakış açısı, anlatım teknikleri; karakterleri sunma ve geliştirme, gerçeklik hissi uyandırması, tasvirleri, mekân-ruh hâli uyumu, kişi mekân algısı farklılıkları, zamanın kullanımı ve okur ilgisini canlı tutulması yönleriyle de döneminin en iyi roman örneklerinden birisi olarak kabul görmüştür.

Kurguda, merkezi kişilerin yer aldığı Melih Bey takımı ve Adnan Bey ailesinin birbirinden bağımsız hikâyeleri, Adnan Bey-Bihter evliliğiyle birleşmiştir. Bu buhranlı birliktelik, bir yönüyle hüznü bir yönüyle de durulmuş bir sonla bitirilmiştir. Romanda *hâkim bakış açısı* kullanılmıştır. Bu bakış açısının gereği olarak yazar, kahramanların geçmişleri, duygu ve düşünceleri hakkında bilgiler verebilmiştir. Anlatıcı, geriye dönüşlerle de karakterlerin hikâyelerinin bilmemiz gereken yönlerini anlatmıştır.

Yazar, *sahne ve özet tekniklerini* uygun gördüğü yerlerde kullanmıştır. Yeri geldiğinde kahramanlarına *hayal* kurdurmuş, yer yer *geriye dönüş tekniği* ile de geçmişlerini hatırlatmıştır. Romandaki kişiler –özellikle ellili yaşlardaki yalı sahibi Adnan Bey– sosyal çevrelerinden adeta soyutlanmıştır.¹

Aşk-ı Memnu'da *mekân* unsuru olarak İstanbul da tepeleri, camileri, kubbeleri ile bir silüet olarak tasvir edilmiştir. (s. 125) Yasak aşk konulu romanda döneme dair; mürebbiyeler, Batılı zihniyetinde Şarklı yaşantı, görücü usulü evlilik ve alışveriş kültürü gibi konulara da yer verilmiştir.

Estetik bir unsur olarak Boğaz, roman kahramanlarının duygularına eşlik etmiş, içinde buldukları psikolojik duruma göre değişmiş, fikirlerini beslemiş, hislerini yansıtmıştır. (Kıyak, 2014: 227, 228) Romanda *yalı* unsuru da bir yönüyle “kişiler arası yoğun ilişkilerin sunulması için (Temizkan, 2012: 239) tercih edilmiştir. Mekân-insan ilişkisi olay örgüsünü yönlendirici bir işleve sahip olmuştur. (Altunbaş, 2007: 56, 325) *Ev* unsuru da bir batılılaşma öncü simgesi olarak kullanılmıştır. (Şen, 2010: 44, 106)

Yazar, “Sıcak bir ağustos günüydü... Eylül nihayetlerinde idi... Kış yağmurlarıyla, karlarıyla gelmişti... İkinci teşriin bahar hatıraları veren günlerinden biriydi... Kanun-i Evvel kar, yağıyor... Kışın siyah günleri... Bugün kışın son günlerinden biriydi, soğuk fakat güzel bir gün...” türünden ifadelerle *zamanı* ve mevsimi hissettirmeye çalışmıştır. Realist ve natüralist olarak nitelenen bu romanda en çok kış ve sonbahar mevsimleri söz konusu edilmiştir.

Romanda *mizaha* ve *mizahi üsluba* yer verilmemekle birlikte en belirgin mizahi durum, “Her kıza koca bulan (dügün evindeki) bu kadın yalnız kendisine bir tane bulamamış idi. Menşesine hatıralar erişemeyen bir zamandan beri dul idi. İhtimal dul olarak doğmuş idi.” ifadesinde yer almaktadır. (s. 298)

Halit Ziya, bu romanında Nihal'in daha önce bir düğün evinde karşılaştığı çöpçatan yaşlı kadına ikinci kez Behlül'den evlilik teklifi aldığı Ada'daki gezintide kederin bir cilvesi olarak rastlaması (s. 438) örneğindeki gibi bazı unsurları *leitmotiv* olarak kullanmıştır.

Peyker'in kocası Nihat Bey'in Firdevs Hanım ve kızlarına, “Büyük bir haberim var. Bihter gelin gidiyor.” (s. 38) demesinde olduğu gibi yazar, pek çok gelişmeyle *okur ilgisini* sürekli canlı tutmayı başarmıştır. Bihter'in gelin geldiği yalıda unutulmuş gizemli beyaz omuz atkısı, Firdevs Hanım tarafından yalıda bulunan Bihter'in Behlül'ün odasında unuttuğu eldiven teki, Nihal'in Behlül'ün odasında, elinde gördüğü Bihter'in mendili, ikilinin buluşması sonrası Matmazel Courton'un odasının kapısının sallanmış olması, gerilim unsuru *okur kancaları* olarak dikkat çekmektedir. Hikâyenin sonuna doğru *gerilim* artar. Nihal, yaşananları fark eder. Beşir, olanları Adnan Bey'e anlatır. Behlül kaçır. Bihter kendini cezalandırır. Daha önce yalıdan ayrılmış olan çalışanlar geri döner. Adnan Bey cephesi açısından başlangıçtaki sükunetli âna dönülmüş olur.

2. AŞK-I MEMNU'DA ÇATIŞMALARI DOĞURAN ARZULAR, TERCİHLERİ BELİRLEYEN ENDİŞELER VE KAÇINILMAZ AKİBETLER

Realist romandaki ayrıntılı insan tasvirleri natüralist romanda yerini kişilik, fizyoloji, soya çekim ve çevre ilişkileri tespitlerine bırakmıştır. Yazarlar, insan kalbine ve aklına pencereler aralamıştır. Modern roman; “olay, mekân, zaman ve kişi” unsurlarından en fazla insan unsuruna eğilmektir. Hatta roman karakterleri “eser içinde eser” (Forster, 2004: 163) olarak görülmektedir. Modernist-psikolojik roman ise insanın bilinçaltına eğilmiş; monologlara, diyaloglara, içseslere hatta rüya-içseslerine kulak kabartmıştır.

¹ Halit Ziya, dönemin diğer romancılarına zıt bir yaklaşımla bireycilik ile cemaatçi yordam arasındaki potansiyel çatışma temasını bilerek göz ardı etmiş; romanlardaki sosyal ilişkileri sınırlandırarak bireyi cemaatin ona karışmasından koruyabilmiş ve kadınların erkeklerle daha yakın temaslar kurmalarını sağlamıştır. (Nevin, 2004: 196) Osmanlı'da başlayan iki yüzyıllık Batılılaşma gayretleri sonuçta biçimsel üst yapı dönüşümleri olarak algılanmıştır. Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnu*'su Batılı yaşamı taklit eden Tanzimat seçkinlerinin çöküşünü olanca açıklığı ile göstermektedir. (Çavdar, 2007: 9-11) Bu roman Batılılaşma ile dekadan dönemin insanlar üzerinde ne derece bir yıkıma sebep olduğunu göstermektedir. (Şahin, 2011: 167) Halit Ziya'nın roman kahramanları, kadın ve aydın olma hali ile cinsiyetin getirdiği genetik özellikler göz ardı edilmeksizin, dönemin sosyal ve siyasi koşulları içinde, ahlaki değerlerle örtüşük bir biçimde kurgulanmıştır ve her biri kendi çağının tutunamayan bireyi olarak düşünülebilir. (Baycanlar, 2011: 621)

Postmodern romanla birlikte bilinç akımı, bilinçli bir şekilde kullanılan bir anlatım tekniğine, oyuna dönüştürülmüştür.

Özü, gerçeklik hissi uyandırmaya dayanan roman sanatında yazım tekniği açısından kişi oluşturmada “tip tespiti” öncelikli hareket noktasıdır. Tipler de varlıklarını sergileyecekleri “rollere” borçlu olurlar. Tahkiyeli bir eserde anlatıcı, kurguladığı tipin psikolojisine derinlik ve boyut kazandırdıkça kurguladığı kişi, zihinlerde yer tutabilen bir “karaktere” dönüşür. Arzular, ümitler, hayaller, korkular ve endişeler kişilerin tercihlerini ve dolayısıyla yaşayacakları çatışmaları belirlerler. Rollerle sahneye sürülen, ete kemiğe bürünmüş kurgusal tipler yaşantılarıyla “psikolojik derinlik” kazanır. Sonuçta arzular, emeller, hayaller ve ümitler “çatışmalara”; endişeler, korkular ve çekinceler “tercihlere” dönüşür. Seçimlerini yapan kişiler açısından da “akıbetler” söz konusu olur.

Halit Ziya Uşaklıgil’in *Aşk-ı Memnu* adlı romanında da bu aşamalar sırasıyla roman kişileri Adnan Bey, Bihter, Firdevs Hanım, Mlle de Courton, Behlül, Nihal ve Beşir aracılığıyla gerçekleşir. Yazar başarısı açısından romandaki rollerini ustalıklı sergileyen kişiler sahneye öncelikle “anne, dul kadın, yeni evli kadın, evlilik çağında genç kız, baba, dul erkek, gününü gün eden genç bekâr erkek, gayrimüslim mürebbiye, hizmetçi kadın, şarklı uşak” gibi cinsel ve sosyal rolleri ile çıkarılmışlardır.

Yazar, öyküsünü ilerlettikçe karakter oluşturmak gayesine dönük olarak gerek anlatıcı üzerinden gerekse anlatı kişileri aracılığıyla kişilerinin hâldeki vaziyetleri ve mazileri hakkında malumatlar vermiştir. Baba rolündeki varlıklı dul Adnan Bey, kendisinden yaşça oldukça küçük bir genç kızla evlenmek isteyince bir karaktere dönüşmeye başlamıştır. Evliliğe namzet Bihter de zenginliği için sevmediği ve muhtemelen sevemeyeceği biriyle evlenmeye karar verip mutluluğu yasak aşkta arayınca aldatmak suçunu işlemekle annesine benzemek durumunda kalmış, aşka hasret kalmış bir karaktere dönüşmüştür. Behlül ise romanda ahlaki değerlerden büsbütün yoksun, kadınlarla olabildiği kadar gönül eğlendirmeye çalışan Don Juan / Kazanova erkek tipini temsil etmiştir.

2. 1. Çatışmaları Doğuran Arzular, Hayaller, Emeller

Romandaki temel izleğin dışın içe taarruzu ya da maddi imkân ve imkânsızlık çatışması üzerine kurulduğu (Kadızaade, 2004: 128) *Aşk-ı Memnu*’da merkezi roman kişilerinin arzuları hayattan zevk almaya, sevmeye, aşka ve konfora dönüktür. Romanda felsefi, dini, milli, siyasi, toplumsal herhangi bir ideale veya tartışmaya yer verilmemiştir. Merkezi roman kişilerinin trajedileri de arzularına kavuşamamaları dolayısıyla yaşanmıştır. Bihter, mutluluk göstergesi olarak aşkı, refahı ve zenginliği; Firdevs Hanım, göz dolduran gösterişli bir hayat tarzını; Behlül, kadınlarla gönlünü eğlendirmeyi; hazır bulunmuş zenginliğin sahibi Adnan Bey, yıllarca hasta kalmış bir eşten sonra evlenmek için ruhuna sahip olamayacağı genç bir kızı arzulamıştır. Romandaki en sade ve masumane arzular ise annesinden sonra babasını da kaybetmek istemeyen Nihal için, terbiye görevlerini üstlendiği çocukların saadet ve güvenliğini düşünen Mlle de Courton için ve hizmetçisi olduğu yalı sahibinin kızına gönlünü kaptıran Şarklı Beşir için söz konusu edilmiştir.

Adnan Bey

On altı sene hastalıklı eşiyile uğraşmış, dört yıl da dul hayatı yaşamış olan Adnan Bey’in “tuhaf bir nazarla bakan karmaşık, perişan levhalar mecmuası” eşyalardan müteşekkil yalısı yıkılmaya yüz tutmuş Osmanlı’yı hatıra getirir. Yalı sahibi varlıklı Adnan Bey’in hayata geçirdiği arzusu genç bir kız olan Bihter’le evlenmektir.

Bihter

Aşka hasret, sevmeyi arzulayan genç kız rolündeki Bihter, iki çocuk sahibi, varlıklı, yalı sahibi dul Adnan Bey’den evlenme teklifi alır. Adnan Bey’in Bihter’i istemesine karşın Bihter’in annesi Firdevs Hanım da Adnan Bey’i arzulamaktadır. Bihter’le aralarında bu durum bir çatışmaya yol açar. Zevk ve seçme konusunda kızlarıyla bir marka olmalarına karşın kızlarıyla rekabet hâlinde ve tercihleriyle onlardan ayrılan Firdevs Hanım, Adnan Bey’le aralarındaki yaş farkını bahane ederek, kızının istediği bu evlilik düşüncesine karşı çıkar. Bihter sürdürmekte olduğu yaşantısından kurtulmak istemektedir. Çocuklardan birinin okula, diğerinin de kocaya verilmesi ihtimali Bihter için bir teselli kaynağıdır. İki çocuklu, orta yaşlı, yalı sahibi Adnan Bey’le evlenerek bir açıdan annesinden intikam almayı da düşleyen Bihter, annesine “Adnan Bey seni isteseydi koşar giderdin.” karşılığını verir. (s. 28, 43, 47, 52, 57)

Evlendikten sonra sevmeye, sevilme arzusunu kocasıyla tatmin edemeyen öte yandan kocasını aldatmak da istemeyen Bihter, bir gezinti dönüşü, geceyi odada yalnız geçirmek ister. Adnan Bey’i de uzaklaştırır. Okur açısından kahramanın kalbine ve aklına bir pencere aralanır. Bihter, iç muhasebesini yapar. Gönlünü kocasına veremeyişi, annesine benzeyeceği korkusu, sevmeye arzusunun karşılığı üzerine kafa yorar. (s. 212-213) Odasında gezinirken çıplak bedenini aynada seyrederek. Farklı rolleri olsa da kendisini sevdiğini fark eden Bihter, sevmeye duyduğu ihtiyacı anlar. İhanet düşüncesi kafasını kurcalar. Bihter, Mlle de Courton ile de Nihal konusunda bir tartışma yaşar. Bihter’in temel iç çatışması annesi Firdevs

Hanım'a benzeyip benzemeyeceği sorunudur. Behlül ile yaşadıklarının nasıl ve ne kadar süreceği öyküdeki temel gerilim unsurudur.

Romandaki diğer figürlerin tamamı birleşerek Bihter için adeta kader olur. (Ağca, 2008: 467) Evlilikte karı-koca arasındaki yaş farkının önemine dikkat çeken anlatıcı da kocasını aldatmış bir kadın örneği olmasına rağmen Bihter karakterini sonuçta suçlamaz (Çelik, 2001: 215, 216)

Firdevs Hanım

Sefih kadın tiplemesinin romandaki örmeği Firdevs Hanım, kırk beş yılın gideremediği gençlik kuruntusu ile, tebessümleri kendisine dayandıran birisi olarak sahneye çıkarılır. İlk temaslarında Adnan Bey'in kendisine baktığını düşünür. Firdevs Hanım, beyazlayan saçını sarıya boyayan, yok oluşunu örtmek için simasını düzgünlere boyayan, aldanmayı tercih eden birisidir. On sekizinde iken bir bönle evlenmiştir. Fakat umduğu evliliği bulamadığı için mutsuzluk yaşamıştır. Aldattığı kocası ise evliliklerinin sekizinci yılında kahrından ölmüştür.

*Aşk-ı Memnu'*da Firdevs Hanım ismiyle ve düşsel bahçe betimlemeleriyle cennet imgesine de süreklilik oluşturacak ölçüde yer verilmiş olur. (Aksoy, 2004: 74)

Mlle de Courton

Geçmiş yaşantısını, yalıya gelinceye kadarki macerasını, Bülent'in doğumunu, Nihal'in annesinin hastalığını ve ölümünü Nihal'in Bülent'i kıskanmasını, çocukların yetişmelerini, ders almalarını, odalarının düzenini ve Bülent'in yaramazlıklarını hatırlayan (s. 86-104) koruyucu mürebbiye rolündeki Mlle de Courton, romanın başında bozuk Türkçesiyle sahnelenir. Soylu bir aileye mensup olan Mlle de Courton, Halit Ziya'nın diğer romanlarındaki gibi olumlanan² bir gayrimüslim tiptir. A. Dumas'nun hikâyeleri onun duygularını şekillendirmiştir. Annesinin ölümüyle Nihal'e acıyan Matmazel Courton, kendisine anne rolü biçmiştir. Mlle de Courton, şahit olduğu ve sezdiği tehlikelere karşı korumak istediği Nihal'e, Nihal'in uyku ile uyanıklık arasında olduğu bir anda "Behlül'den sakın." demiştir. Hayal mi gerçek mi olduğu belli olmayan bu ustalıklı kurgulanmış sözdeki gizem, Nihal'deki tesirini de artırmıştır.

Behlül

Romanın sorunlu narsis kişilikli (Arsev, 2002: 69) değer tanımaz / nihilist erkek tipi, yirmi iki yaşındaki Behlül³ hikâyeye kuzeni Nihal'i kovaladığı sahne ile dâhil edilir. (s. 75) Behlül'ün kendisini haklı çıkaracak bir hayat felsefesi vardır. Onun için kadınlar çiçeklerdir. Galatasaray'da leyli/yatılı öğrenci olan Behlül de tabiatıyla bal vermeyen bir zehirli arı rolünü üstlenir. (s. 161, 162) Haftada bir gün amcası Adnan Bey'e misafir gelmektedir. Eğlence dolu sefih bir hayat süren Behlül, Bihter'le amcasının evlilik hazırlıkları yaptığı dönemde, yalıda karşılaşır. İlk görüşte Bihter'le arasında bir dostluk başlar. Adnan Bey-Bihter evliliği gerçekleşir. Behlül, yeni aile üyeleri olarak Melih Bey takımının cümlesine kur yapmaya başlar.

Nihal, Firdevs Hanım'ın planları doğrultusunda evden uzaklaştırılın diye ihtiyaç üzerine kurgulanmış halasına, Beşir'le birlikte Ada'ya gönderilince Behlül, Nihal'e nişan teklifi yapmak üzere Ada'ya gider. Çıkılan orman gezintisinde Nihal'e korku saçan Behlül, evlenme kararını iletir. Nihal, onun hakkındaki kuşkularını dile getirir. (s. 436-449, 451) Behlül, aldığı evlilik teklifi karşısında yaşına pek de uymayan tahlil ve tespitlerde bulunan⁴ Nihal'i sonunda ikna eder. Nihal, mütereddit evet, der. (s. 451) Mlle de Courton'a verilmek üzere Behlül'e bir mektup verir. Mektubu cebine yerleştiren Behlül, Firdevs Hanım'ın iki cümlelik notunu yere düşürür. Nihal notu alıp okur. İçine kuşku doğar. (s. 464) Gerçekleri araştırmak üzere yalıya döner. Bihter'le Behlül'ün konuşmalarına tesadüfen şahit olur. (s. 499) Bu durum kurgunun sonucunu da belirler. Nihal bayılır, babası onu odaya alır. Bihter'i ikna edemeyen Behlül yalıdan kaçmak durumunda kalır.

Nihal

Bir zampara erkek ve bir sefih entrikacı kadın yüzünden hayal kırıklığı yaşayan genç kız rolündeki Nihal, Adnan Bey'in hassas, duygulu, hüzünlü kızıdır. Parmakları piyanoya yatkın Nihal küçükken babası Adnan Bey'e "Annem niçin gelmiyor? Biz ona gidelim... Yoksa öldü mü? Lakin siz ölmeyiniz, siz ölmezsiniz, değil mi?" (s. 68) demiştir. Babasını, dolayısıyla aile yapısını korumak isteyen on dört yaşındaki

² Herkül Millas'a göre ise Halit Ziya'nın Türk edebiyatının en üstün romanlarından biri olarak kabul edilen *Aşk-ı Memnu'*sunda kahramanlar etnik yanlarıyla değil, insan yanlarıyla tanıtılırlar. Avrupa ve Hristiyan kökenli kimseler, yerli Müslümanlar gibi, "bizim gibi" sergilenir. Hristiyan ve Avrupalı Beyoğlu romanda sürekli övülür. Oradaki dükkânlar, insanların giyimi, pastaneleri, eğlence tarzı olumludur. Romanda Hristiyan Müslüman ayrımı yapılmaz. (Millas, 2000: 25)

³ Fethi Naci'ye göre Behlül, bütün işi gücü eğlence ve kadın peşinde koşmak olan, yüzeysel Batılılaşmanın yarattığı; geleneksel değer yargılarını yitirmiş, yeni değer yargılarından yoksun biri, en küçük ahlaki sorumluluk duygusu kalmamış tipik genç örneğidir ve Halit Ziya, Behlül kişiliğinde zamanla toplumda daha da yaygınlaşacak bir genç tipini çok iyi canlandırmıştır. (Naci, 2013: 12)

⁴Romanı okur merkezli öznel eleştiri bağlamında ele alan Fethi Naci'ye göre şaşırtıcı ustalıklı anlatılmış Firdevs Hanım ve Bihter'e karşın Nihal, okurda yaşamaz. Belirli bir tarihsel dönemin gerçekliğinin romana özgü biçimler içinde ustaca anlatıldığı romanda zaman zaman görülen ruh çözümlemelerinin roman kişilerinin somut durumlarından değil de kitaplardan edinilmiş bilgilerle yapılmış olduğu izlenimi edinilmektedir. *Aşk-ı Memnu'*ya girebilmiş halktan kişiler de ancak hizmetçilerdir. (Naci, 2013: 11, 13)

Nihal, bu sözleriyle ileride karşılaşılabilecek felaketleri de sezdirmektedir. Babası Adnan Bey ile de çatışma yaşayan Nihal'in Behlül ile evlilik yapıp yapamayacağı noktası bir düğüm noktası da olur. Küçük kardeşi Bülent yatılı mektebe verilince Nihal, bu ayrılıktan ötürü Bihter'i suçlu bulur. (s. 221)

Beşir

Duyguları fark bile edilmeyen, değeri bilinmeyen Şarklı hizmetçi rolündeki Beşir bir Habeş'tir. Beşir, verem edebiyatının Adnan Bey yalısındaki ümitsiz kurbanıdır. Okuyucu, piyano çalarken baygınlık geçiren Bihter'i kollarından tutup koltuğa oturtan zavallı Beşir'in Nihal'e duyduğu aşkı bile ancak anlatıcının ifşa etmesi sayesinde öğrenir. (s. 359)

2. 2. Tercihleri Belirleyen Endişeler, Şüpheler, Korkular ve Kaçınılmaz Sonlar

Adnan Bey

Yalıda, yarım meşin koltuğuna yaslanmış ayaklarını uzatmış bir hâlde tasvir edilen Adnan Bey, kızı Nihal'in küçüklüğünü ve çektiği ıstıraplarını düşünür. Evlilik düşüncesini çocuklarına nasıl izah edeceğini bilemez. Muhtemel tepkiler onu endişelendirir. Nihal'e, düşüncesini açar. Nihal olumlu karşılık vermez. (s. 61-74) Kendinden küçük, evladı yaşında bir genç kızla evlenen Adnan Bey, düşüncesinin aksine aldığı tedbirlerin kızı Nihal'e zarar verdiğini fark eder. (s. 365) Yaptığı evliliğin büyük bir hata olduğunu kabul eder. Evlilikten bir yıl kadar sonra da olsa Bihter'in kendisine soğuk davranması, kendisini sevmemiş olması ve aldatılma düşüncesi kafasını kurcalamaya başlar.

Adnan Bey, romanda aldatılan koca tipinin ikinci örneğidir. İlk örnek Firdevs Hanım'ın kocasıdır. Evliliklerinin on dördüncü yılında, eşinin özel eşyalarını karıştırırken gördüğü aşk mektupları ile aldatıldığını öğrenen adamcağız öğrendiklerine dayanamamış, bir hafta sonra da ölmüştür.

Bihter

Bihter, yaşadığı yasak aşktan ötürü sefih annesini ve kaderi suçlu bulur. Düğün elbisesi seçimi bahanesiyle Bihter'le yaklaşan Behlül onunla odasında bir başlarına vakit geçirmeye başlar. Behlül yalıdan ayrılmaz olur. Bir gecenin tamamını birlikte geçirmeyi kararlaştırırlar ve buldukları ilk fırsatta bu emellerini gerçekleştirirler.

Hevesini alan Behlül'ün Bihter hakkındaki duyguları ve düşünceleri zamanla değişir. Bihter'den soğuyan Behlül, Nihal'le nişanlanmaya karar verir. Arzusunu Nihal'e iletir. Onu sevdiğini söyler. Rastlantı sonucu Bihter bu konuşmayı duyar. Bihter, Behlül-Nihal nişanlanması ihtimali karşısında kıskançlık duymaya başlar. Behlül'ün Nihal'e karşı da aşk cinsinden duygular beslediğini hisseder. Behlül, hislerini Bihter'le de paylaşır. Bihter, onun Nihal'le nişanlanmasına müsaade etmeyeceğini söyler. (s. 417) Bihter'de, nişanlanma kararı veren Nihal'e Behlül'e ve bu işin fikir kaynağı annesi Firdevs Hanım'a karşı intikam hissi belirir. Annesine, nişanlanma işini bitirmesini, Behlül'ü yalıdan uzaklaştırmasını söyler. Annesini, kocası Adnan Bey'e itirafta bulunmakla tehdit eder. Yazar, Bihter'in söyleyecekleri ve yapacakları konusunda kontrolü bu aşamada da elden bırakmaz. Öyle ki Bihter, kendisini Kette'yle aldatan Behlül'e karşı koymaz. Bihter, onun dışarıdaki ilişkilerine göz yumar. Bu durum onu Behlül'ün gözünde küçültse de böylece Bihter, Behlül'ün istemediği bir tavır sergilerken Nihal'le nişanlanması ihtimaline karşın Behlül'ün istediği gibi davranmış olur. (s. 418) Yazar tarafından anlatı kişisine kesilen bir ceza⁵ olarak da nitelenen açık uçlu intihar sahnesiyle de Bihter, akıbeti itibariyle annesinden ayrılır.

Firdevs Hanım

Firdevs Hanım, hikâyeye sandalda dalgın bir vaziyette, beyaz örtüsü içinde, vakar ve endişe dolu çehresiyle dâhil edilen ilk kızı olan Peyker'e ve onun karnındaki torununa karşı da iyi hisler beslememektedir. İkinci kez hamile kalmış olan ve güçsüz görünmeyi süs sayan kızı Peyker yüzünden Firdevs Hanım, Melih Bey takımının bir üyesi olarak "Büyük valide olma alçalmasına düşme ihtimali" ile karşı karşıya kalmıştır. (s. 20) Firdevs Hanım vaktiyle kocasına karşı da memnuniyetsizlik duymuştur. İki çocuk doğurup büyütmeyle hayatını zayı ettiğini düşünmektedir. Öte yandan sekiz sene önce kendi düşkünlüğünü öğrenen kocasının bir hafta içinde kahrından ölmüş olmasından ötürü kısmi bir vicdan azabı da çekmektedir. (s. 27-28) Entrikacı bir kişiliğe de sahip olan Firdevs Hanım, kızı Peyker ve onun kocası Nihat Bey'e karşı içinde taşıdığı düşmanca duyguları Behlül'le paylaşır. Behlül'e Nihal'le evlenmesini tavsiye eder. Bu öneriyi Bihter'e açtığını da söyler. Firdevs Hanım, kızı Bihter'e karşı olan düşmanlığını ve intikam hissini de ifşa eder. Sonuçta ne kendisine ne de çocuklarına bir menfaat temin edemez. Bihter-Nihal evliliği gerçekleşmediği gibi kızı Bihter'i de feci sondan kurtaramaz.

Mlle de Courton

Mlle de Courton anne-baba sevgisinden mahrum olduğundan vaktiyle Adnan Bey yalısına gelir gelmez Nihal'e ve kardeşine yakınlık duymuş, onlara kalbini açmıştır. Adnan Bey, evlilik fikrini Nihale bildirmesi için mürebbiyeyi görevlendirince de Mlle de Courton bunun kızı çok fena etkileyeceğini

⁵ Fatih Andı'ya göre Halit Ziya, diğer ilk dönem romancıları gibi *Aşk-ı Memnu*'nun sonunda muhtemelen, ahlaka uygunluk beklentisini tatmine uygun olarak yoldan çıkmış, yanlış yaşamış roman kahramanlarını cezalandırmayı, onlar karşısında iyiden yana taraf tutmayı tercih ettiğinden ötürü, yaşlı kocasına ihanet eden Bihter'i affetmemiş, onu intihar ettirmiştir. (Andı, 2010: 42)

düşünmüş, bu haberi iletmek istememiştir. Hatta yalından kaçacağını söylemiştir. Ama yine Nihal'e acıyıp Adnan Bey'in isteğini kabul etmiştir. (s. 105) Evlilik gerçekleştikten sonra da Bihter'den kaçmak istemiş fakat annesiz Nihal'i biçare bırakmaya gönlü el vermemiştir. (s. 173)

Mlle de Courton, Adnan Bey'in aile üyeleri yalından çıkarken en sona kalan Behlül'le Bihter'i şüpheli biçimde yalnız ve birlikte görmüş, odasına gizlice kaçmıştır. Behlül'ün geceyi dışarıda yabancı bir şarkıcı ile geçirmek üzere Beyoğlu'na gittiği bir zamanda Bihter, Behlül'ün odasında yalnız beklemekteyken matmazel Courton yalıya dönmüştür. Behlül'ün odasına Behlül'ün kitaplarını bırakmak için çıkan matmazel Courton, karanlık odada bir başına Bihter'le karşılaşmıştır. (s. 376) Kendini Nihal ve Bülent'e adanmış olan Mlle de Courton, Bihter'siz yalıya, çocukların yanına geri dönmüştür.

Behlül

Bihter'le yaşadığı yasak aşk konusunda iç muhasebesini yapan Behlül, Adnan Bey'i suçlu bulur. Ona göre Amcası Adnan Bey, yanlış bir evlilik yapmıştır. Yaşadığı yasak aşkta kendisini istenildiğinde kullanılan bir kadın hükmünde görmeye başlayan Behlül'ün bir süre sonra duyguları değişir. Hiç reddedilmemek ve tekdüzelik, heyecanını yitirmesine neden olur. Artık Bihter'i bir kaçak gelin olarak görmektedir. (s. 345) Her istediğini kabul eden Bihter'e karşı farklı hisler duymaya hatta ona kin duymaya başlar. Bazen onu sever, bazen de ondan öğrenir. Bihter için Firdevs Hanım'dan da bir istihkar vesilesi çıkarır. Sonuçta kendini suçlar. (s. 348)

Nihal'den dinlediği piyanonun hatırlattığı Hollandalı Kete'yi görmek ve ona bir yemek ısmarlamak isteyen Behlül, Bihter'e ihanet etmiş olacağını düşünür. (s. 352) Düşünceli Behlül, Mlle de Courton'un Bihter'i kendi odasında görmesinden sonraki üç geceyi Kette ile geçirir. (s. 388)

Behlül, Nihal ile nişanlanmaya karar verince Bihter bu düşünceye rıza göstermez. Kendisini annesi aracılığıyla tehdit eden Bihter'e gidip ona yalvarmaya, kendisini affetmesini ve Nihal'e acımasını söylemeye karar verir.

Nihal

Babası Bihter'le evlenmeye karar verdikten sonra yalıları gibi değişimden nasibini alan Nihal, mürebbiyesi Mlle de Courton'a karşı eskisi gibi davranamaz. Özellikle küskün bir tavır takındığı babası yalidayken kaçacak yer olarak⁶ odasına sığınır. İlk görüşte ısındığı üvey annesi rolündeki Bihter'e ise iyi davranır. Babasını suçlu bulan Nihal, ondan uzaklaştıkça Bihter'le yakınlaşır. (s. 141)

Bir genç kız olan Nihal'in Bihter'le çıktığı alışverişler sonucu öncelikle kılık kıyafetleri değişime uğrar. Babasının evliliğinin birinci yıl dönümünde Nihal'in Bihter'e karşı duygu ve düşünceleri de değişime uğrar. Onu artık sevmemektedir. Bihter'in yüzünde artık kendisine inanılmayan, kıskançlık okunan bir gülüş görmüştür. Nihal, Bihter'in ailesine karşı da iyi hisler beslememektedir. (s. 165) Ona göre babası artık sadece Bihter'i sevmektedir. Aşçı Şakire Hanım ve ailesi yalından ayrılınca Nihal'in küçük kardeşi Bülent, nankörlük edencesine Bihter'i savununca Nihal, Bülent'ten de soğumaya başlar. (s. 221)

Nihal'in kader çizgisi Firdevs Hanım ve Behlül gibi iki acımasız nihilist tiplerine kesişmiştir. Gelişmelere yön vermek bir yana etrafındaki hiçbir şeyi fark edemeyen, koruyucu kimliğinden yoksun bir babaya sahip olan Nihal, düğünde Firdevs Hanım'ın düşkün biri olduğunu öğrenir. Babası hakkında da evliliği ile ilgili yaşlı olduğu dedikodusunu işitir. (s. 299)

Babasının düğünü sürecinde Nihal, evlenmeme kararı alır. Duygularını babasına anlatan Nihal görücü usulü evliliği eleştirir. Babasıyla arası düzelen Nihal neşeyle çıktığı alışveriş dönüşünde kardeşi Bülent'in yataklığının odasından alındığını görür. Bu duruma neden olan Bihter'e düşman kesilir. İlk kez Bihter'le kavga derecesinde tartışır. Onu sevmediğini, hatta ondan nefret ettiğini söyler. (s. 315) Bu kavgada yalnız kalan Nihal, ölümü arzular. Anne özlemi ile anılan Nihal, kendini acındırmak ister. Piyanoya sığınır. Müzik de ondaki ölüm arzusunu artırır. (s. 325)

Romatizmalarını bahane edip yalıya yerleşen Firdevs Hanım'dan ötürü de memnuniyetsizlik duyan Nihal, babasını üzmemek adına susmayı tercih eder. Olanları kabullenir. Huzursuzluk çıkarmaz. (s. 335) Mlle de Courton yalından ayrılmasıyla Nihal daha çok yalnızlaşır. Birlikte kadar vakit geçirmiş olsalar da sonuçta da Behlül'ü gerçek manada sevmez.

Beşir

Beşir, hastadır. Gecelerin efkârlı aşığı olmuştur. (s. 428) Firdevs Hanım'ın telkinleri doğrultusunda Beşir ve Nihal on beş günlüğüne Ada'ya Nihal'in halasına yollanır, yalından uzaklaştırılır. Burada Beşir'in hastalığı ilerler.

Nihal'in gerçekleri öğrenip bayıldığı son perdede ismi "gülür yüzlü, müjde getirici" anlamına gelen Beşir gelir, geceleri gördüklerini anlatır. Adnan Bey, Bihter'in odasına gider. İntihara sürüklenen Bihter, elindeki tabancayı "yılan hiyanetiyle, karanlıkta, o elim aşk cerihasıyla sızlayan" noktaya dayar, tabancayı

⁶ Emel Kefeli'ye göre *Aşk-ı Memnu*'da yazarın *Mai ve Siyah* ve *Kırk Hayatlar* romanlarındaki gibi kahramanların ruh değişimlerine paralel olarak farklı anlamlar kazanan 'ev', basit bir mekân olmaktan öte anlatı sistemini destekleyen bir unsur; 'düşlerin kurulduğu ve barındığı', 'insan ruhundaki kaosu gizleyen ve yansıtan' bir mekan işlevindedir. (Kefeli, 2005: 91)

ateşler. Mlle Courton, Şakire Hanım ve kocası yalıya geri gelir. (s. 512) Behlül'le nişanlanmayan, acı bir sonla da olsa Melih Bey takımının kötülüklerinden babasının kurtuluşunu gören ve babasına "Artık kaçalım!" diyen Nihal, bir açıdan uçurumun kıyısından dönmüş olur. Behlül-Bihter ilişkisini ifşa eden Beşir, hastalıktan kurtulamaz. Ölür.

SONUÇ

Servet-i Fünûn edebiyat topluluğunun roman alanındaki en güçlü temsilcisi Halit Ziya Uşaklıgil'in İstanbul'da iken yayımladığı ustalık dönemine ait beşinci romanı *Aşk-ı Memnu* "yazarın zamanın yıkıcı etkilerine direnebilmiş, en başarılı, tekniği en kusursuz, mükemmel," bir eser olarak görülmüş, ilk realist Türk romanı unvanını elde etmiştir.

Romandaki olaylar, Melih Bey takımı olarak adlandırılan Firdevs Hanım, kızları Peyker ve Bihter ile başlatılmıştır. Şahıslar genel olarak yirmi iki bölümlük romanın ilk yedi bölümü içerisinde -en sonuncusu 398. sayfada- sahneye çıkarılmıştır. Kişiler, özellikle Bihter, iç dünyasındaki çalkantıları itibarıyla mekân unsurlarıyla birlikte işlenmiştir. (s. 59) Halit Ziya, Batılı anlamda bir eser ortaya koyarak *Aşk-ı Memnu*'da olay unsurunu psikolojik tahlillere nazaran ikinci plana itmeyi başarmıştır. Romandaki diyalogların yanı sıra iç konuşmalar ve iç çatışmalar da ustaca kurgulanmıştır.

Arzuları hayattan zevk almaya, sevmeye, aşka rahata dönük olan ve trajedileri arzularına kavuşamamalarından kaynaklanan roman kişilerin sosyal çevreleri ise yok gibidir. Behlül, yalıya daha kolay gidip gelebilmesi için akraba çevresinden seçilmiştir. Nihal'in halası da Nihal yalıdan yollanmak istediği için kurgulanmış gibi romana dâhil edilmiştir. *Aşk-ı Memnu*'da Mehmet Rauf'un *Eylül*'ünde olduğu gibi aldatılma tehlikesi geçiren kocaların -realizmin hilafına- neredeyse son ana kadar hiçbir şeyi fark etmemeleri, hiçbir şeyden şüphelenmemeleri sağlanmıştır.

Romanın birinci bölümünde anne Firdevs Hanım'la kızları Peyker ve Bihter'in psikolojileri ağırlıklı olarak işlenmiştir. Anlatıcı, Firdevs Hanım'ın arzuları, kocasından nefret etmesi, çocuk doğurma konusundaki memnuniyetsizliği ve ilgi görme arzusunun yanı sıra elbise seçme konusunda kızlarıyla sürekli sürtüşüp tartışması, saatlerce süren dargınlığı ve ağlamaları hususunda da psikolojik tespit ve tahlillere yer vermiştir. Romandaki diğer pek çok tasvirle de yazar, gözlem ve yazma yeteneğini ortaya koymuştur. Bölümler arası geçişlerde de önceki bölümün şahıs kadrosunu gerektiğinde göz ardı etmiş adeta başarı ile unutturmıştır.

Bihter ve Behlül arasında yaşanan yasak aşka rağmen romanda her hangi bir toplumsal, mahalli baskıdan söz edilmemiştir. Romanda belirgin herhangi bir felsefi, dini, milli, siyasi, toplumsal ideale veya tartışmaya yer verilmemiştir. Kişiler rolleri ile sahneye çıkmış, roller kişilerin tip kategorisini belirlemiştir. Anlatıcı, roman kişilerinin yaşadıkları zamana ait veya geleceğe dönük hayallerini, umutlarını, beklentilerini ortaya koydukça bu kişiler, iç dünyalarında veya başkaları ile yaşadıkları çatışmalar, yaptıkları tercihler ve karşılaştıkları sonuçlar sayesinde birer karaktere dönüşmüştür.

Mlle de Courton, Adnan Bey'in çocukları Nihal ve Bülen'in terbiyesi/ eğitimi ile uğraşmış onların saadet ve güvenliğini arzulamıştır. Bihter vakasından sonra da yalıya tekrar dönmüştür.

Yalı sahibinin kendinden habersiz kızına Platonik bir aşk besleyen Şarklı hizmetçi Beşir, ince hastalığı ile ölüme kavuşmuştur.

İki çocuk sahibi varlıklı dul Adnan Bey, kendisinden yaşça çok küçük olan Bihter ile evlenmiştir. Adnan Bey'in en belirgin endişesi, bu kararının çocuklarına özellikle de Nihal'e nasıl yansıtacağı konusundadır.

Zenginlik ve aşkı arzulamış olan Bihter, ilk tercihini konfordan yana yapmış ve Adnan Bey'in evlilik teklifini kabul etmiştir. İkinci olarak sevmeyi, aşkı arzulamış, Behlül'ün doyumsuz ihtirasına kurban seçilmiştir.

Bihter'in annesi Firdevs Hanım, gösterişli, varlıklı bir hayat arzulamış, kendi saadetini kızlarının mutluluklarının önüne koymuştur.

Behlül, gönlünü güzellerle eğlendirmeyi, gününü gün etmeyi tercih etmiştir.

Varlık sahibi Adnan Bey, yıllık hasta kalmış bir eşten sonra evlenmek için genç Bihter'i arzulamış fakat onun gönlüne sahip olamamıştır.

Adnan Bey'in kızı Nihal, bir tercihte bulunmamış olsa da masumiyetine rağmen Behlül ve Firdevs Hanım gibi iki iflah olmazın planlarına kurban seçilmiştir. Sonuçta ise ilk arzusu olan babasıyla huzurlu bir hayat sürdürme emeline kavuşmuştur.

Bu süreçte merkezi kişilerden çatışmaların odağında yer alan ve felakete sürüklenen genç Bihter iç dünyasında, aldatma ve annesine benzeme konularında; dış dünyada ise zenginliğin, gösterişin kısacası konforun sembolü olarak Adnan Bey'i arzulamış olan annesi Firdevs Hanım'la ve aşk söylemiyle gizlenmiş değer tanımazlığın ve doyumsuz ihtirasın kaynağı olarak nihilist tip Behlül ile çatışma yaşamıştır. Nihal, kısa süreliğine de olsa evlilik düşüncesinden ötürü babasına küskün davranmıştır.

KAYNAKÇA

- AĞCA, İmran (2008). *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Yapı Tema*, Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- AKSOY, Elif Süreyya (2004). *Aşk-ı Memnu'da Cennet İmgeleri*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ALTUNBAŞ, Sevda (2007). *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Kadın ve Kadın Eğitimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- ANDI, Mehmet Fatih (2010). *Roman ve Hayat*, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- ARSLANOĞLU, Arsev Aysen (2012). *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Aşk ve Nesne İlişkileri*, Yüksek Lisan Tezi. Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BAYCANLAR, Sema Çetin (2011). "Halit Ziya'nın Romanlarında Yalnızlık ve Tutunamayanlar", *Turkish Studies*, 6(3), s. 615-622.
- ÇAVDAR, Tefvik (2007). *Türkiye'nin Yüzyılına Romanın Tanıklığı*, İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- ÇELİK, Reyhan (2001). *L.N. Tolstoy'un 'Anna Karenina' romanı ile H. Z. Uşaklıgil'in 'Kırık Hayatlar' ve Aşk-ı Memnu' Romanlarında 'Evlilik' Temasının Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÇETİN, Nurullah (2002). "II. Abdülhamit Dönemi Türk Romanında 'Aşk-ı Memnu' Teması", *Türkoloji Dergisi*, 15(1), s. 19-59.
- DİNO, Güzin (2008). *Türk Romanının Doğuşu*, İstanbul: Agorakitaplığı.
- FİNN, Robert P. (2003). *Türk Romanı İlk Dönem 1872-1900*, İstanbul: Agorakitaplığı.
- FORSTER, Edward Morgan (2004). "Düz ve Yuvarlak Karakterler", *Roman Teorisi* (Der.), Philip Stevick, Ankara: Akçağ, s. 162-169.
- HUYUGÜZEL, Ömer Faruk (2004). *Halit Ziya Uşaklıgil (Hayatı, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler)*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KADIZADE, Esmâ Dumanlı (2004). *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanları ve İzleksel Açından İncelenmesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- KANTEMİR, Enise (1982). "Aşk-ı Memnu Eser İncelemesi", *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 15(1), s. 227-239.
- KEFELİ, Emel (2005). "Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Ev ve Değişen Anlam Yükü: Mai ve Siyah, Aşk-ı Memnu, Kırık Hayatlar", *İlmi Araştırmalar*, 19, s. 79-91.
- KIYAK, Hüseyin (2014). *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında İstanbul*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- MİLLAS, Herkül (2000). *Türk Romanı ve "Öteki" Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi.
- NACI, Fethi (2013). *Yüzyılın 100 Türk Romanı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- NEVİN, Ahmet Ö. (2004). *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, İstanbul: Agorakitaplığı.
- ŞAHİN, Zennube (2011). *Arthur Schnitzler ve Halid Ziya Uşaklıgil'in Eserlerinde Ahlak Yalancılığı*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- ŞEN, Serdar (2010). *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Anne-Mekân İlişkisi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- TANPINAR, A. Hamdi (2000). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TEMİZKAN, Mehmet (2012). "Yaratıcı Yamaya Kaynaklık Etmesi Bakımından Halid Ziya Uşaklıgil'in Aşk-ı Memnu Adlı Romanında Mekân Kullanımı", *International Journal of Social Science*, 5(3), s. 223-241.